

BREVIARIS

XIX

Lisboa

Llibre de bord

Veus, mirades, records

José Cardoso Pires

Traducció i introducció
de Vicent Berenguer Micó

PUV

Títol original: *Lisboa, Livro de Bordo. Voces, olhares, memorações* (1997)

© hereus de José Cardoso Pires, 1997

© de la traducció: Vicent Berenguer Micó

© d'aquesta edició: Universitat de València

Novembre 2008

Publicacions de la Universitat de València

Arts Gràfiques, 13 - 46010 València

Disseny de la col·lecció: Enric Solbes

Maquetació: Celso Hernández de la Figuera

ISBN: 978-84-370-7304-0

Dipòsit legal: V-5046-2008

Impressió: GUADA, Impressors SL

ÍNDIX

Introducció

7

Lisboa, libre de bord

25

Introducció

José Cardoso Pires (São João de Peso, 1925-Lisboa, 1998) està considerat un dels millors prosistes portuguesos actuals per la seua reacció a determinats convencionalismes, com també per l'estil de la seua independència creadora, unes característiques que, entre altres, l'han marcat amb una qualitat que li ha generat un atractiu creixent. Cardoso Pires va exercir el periodisme però l'abandonà per a dedicar-se de manera exclusiva a la literatura, tot i que al llarg de la segona meitat del segle passat la seua carrera de prosista ha estat constantment marcada per la inquietud i per la deambulació entre els gèneres. Considerat primer que res un novel·lista, no es va quedar fixat en cap corrent literari ni s'identificà tampoc amb cap grup generacional, tot i que absorbeix la lliçó dels surrealistes i manté una estreta relació personal amb el moviment neo-realista portugués fins al 25 d'Abril de 1974, sobretot per l'adhesió a una política de resistència al règim autoritari del seu país.

El seu llenguatge depurat i el rigor narratiu que es retroben en cada llibre seu li confereixen

una estatura literària tan personal com la d'alguns col·legues de la seua època, novel·listes, contistes i cronistes, com ara David Mourão-Ferreira, Lídia Jorge, José Saramago, Urbano Tavares Rodrigues, Natàlia Correia, António Lobo Antunes, Vitorino Nemésio, Augusto Abelaira, entre altres, gràcies a la diversitat dels quals les lletres portugueses expressen de manera privilegiada l'aspecte més humà i humanista del que és aquesta època, com també els anhels que ha tingut la seua societat.

Entre l'àmplia producció novel·lística de Cardoso Pires s'han de remarcar, si més no, algunes obres força rellevants pel que signifiquen d'intent de desmuntatge dels mites i els emblemes del Portugal rural arcaic i del paternalisme del règim polític, com també d'enfrontar-se als canviants anys seixanta. *O Delfim*, de 1968, potser és l'obra que representa la seua contribució literària més definitiva a la modernitat portuguesa i alhora el seu reconeixement internacional; l'altra és *Alexandra Alfa*, del 1987, on no sols renova profundament les estructures narratives, sense minva de la qualitat comunicativa, sinó que mostra més que no un Portugal, diversos Portugal, passant dels registres ètics als grotescos. Ací farà servir la creació del taciturn personatge Sebastião Opus Night

com un eficaç contrapunt en la seua deambulació per la llum secreta de la ciutat del Tejo. En *Lisboa, llibre de bord*, els seus camins per aquesta llum crepuscular lisboeta i la ressaca de l'alcohol reapareixen per a definir alguns matisos d'aquesta ciutat. A més d'aquestes obres, és també significativa *Balada da Praia dos Cães*, del 1982, una novel·la que obtingué una massiva acollida, inspirada en l'assassinat suposadament polític del capità Almeida Santos, esdevingut el 1960, un fet que va impressionar força l'opinió pública. Es tracta d'una obra creada amb la intuïció de problematitzar els tempteijs de blanquejament del passat, escrita amb una narrativa polifònica, i tanca-da, com necessàriament havia de ser, després de l'esperat canvi polític, en què era possible escriure sense censura. Fou duta al cinema. Amb el títol de *Balada de la platja dels gossos* fou traduïda per Manuel de Seabra i publicada el 1987. *De Profundis. Vals lent*, en traducció de Nicolau Dols, és del 2008. Probablement són les úniques novel·les d'aquest autor disponibles en català, ara com ara.

A més, Cardoso Pires també ha escrit una discreta col·lecció de contes tinguts igualment en gran consideració, així com obres de teatre, cròniques i assaig. Es tracta de tot un corpus que,

en la seua diversitat, configura una escriptura lúcida i agosarada, compromesa sempre davant del temps obscur que li tocà viure, oposant-hi resistència al discurs que la dictadura salazarista inventà per a imposar la seua veritat buida i autoritària amb l'objectiu de legitimar la seua ficció oficial. *Lisboa, llibre de bord. Veus, mirades, records* considerem que pot incloure's sense reserves en el conjunt d'obres assagístiques que escrigué aquest autor, la primera edició és de 1997, i de la tercera de 1998 (bellament il·lustrada) prové la traducció que presentem ara; en català ja se n'havia publicat una traducció per Xulio R. Trigo l'any 2000 a Barcelona.

Cal esmentar que la ciutat de Lisboa ja es troba ben present en les novel·les i en la resta d'obres de Cardoso Pires, però és en aquest llibre de bord quan la ciutat és presentada com el vertader objecte i l'autèntica protagonista de l'escriptura. Tot i que José Cardoso Pires és originari de la Beira Baixa, la província menys poblada i la més desolada, fitant amb la província de Càceres, hi va anar a viure ben aviat a Lisboa i la seua identificació amb la ciutat ha estat absoluta, com evidentment reflecteix tota la seua obra. Amb motiu de la proclamació de Lisboa capital europea de la cultura Cardoso Pires comença a escriure amb tota

sinceritat sobre la manera com sent Lisboa, com escolta les seues veus tot buscant-ne l'essència, que per a ell rau en la sintaxi lisboeta, però es tracta d'una recerca que defuig de la Lisboa convencional del Tejo tan bonic i de les tòpiques reiteracions. És evident que no és una guia exhaustiva de Lisboa, ni en té la pretensió, ja que potser llavors caldria confeccionar una enciclopèdia, però ausades que els aspectes que tracta Cardoso Pires constitueixen uns fonaments molt encisadors que expliquen i sostenen categories i anècdotes amb les quals la imatge d'aquesta ciutat cobra una nova singularitat, i aquest és un dels grans atractius del llibre. No es tracta de ser generosos sense més, ciutats d'aquesta envergadura bé poden justificar-se per un parell de coses, o potser per una sola, i per a cada persona poden ser diferents, i Cardoso Pires necessitava apuntar la seua. Ací l'autor ha manifestat en diverses ocasions que allò que vol copsar és la sintaxi urbana (carers, relleus, llum), la que concentra l'anomenat esperit del lloc, sap de què parla, i el lector creiem que també ho descobreix de seguida. D'aquesta manera, l'objectiu de Cardoso Pires són les tensions i les relacions que s'estableixen entre el que veu, el que sent, el que coneix, el que somnia, el que ignora, sense excloure-hi

un particular humor. I ací no pot passar-se per alt la profunditat del fado, la seua contundent grandesa –a partir d’una veu i un guitarrista–, que sens dubte en alguna època ha generat una bardissa excessivament grossa sobre el país i els paisans que impedeix gaudir del seu humor i la seua ironia, però Cardoso Pires tot això ho sacseja i ens ho presenta amb noves paraules com una altre mèrit inequívoc que fèrtilment mereix Lisboa.

Així, en aquesta personal guia de Lisboa descobrim tota una sèrie de impressions, fets i relacions que es produeixen als llocs, amb les coses i amb la gent amb què Cardoso Pires ha establert complicitats, en definitiva per a tractar de mostrar una ciutat amb la qual dialoga des de fa temps i, més encara, mostrar com expressa l’autor, quan sobretot aquesta ciutat et fa constants preguntes com ara: «¿què tens a veure amb mi, per què ets ací, com t’adaptes?» I així cercar aquella altra sintaxi, no la basada en la riquesa del vocabulari, sinó la que més enlluerna: la de la veu, la sintaxi en què el lisboeta de soca rel assenta el discurs, els reforçaments de mots i expressions que serveixen per a omplir la frase sense ser del tot necessaris per al sentit. I és en la cerca d’aquests aspectes on l’autor aconsegueix harmonitzar la seua sub-

jectivitat sobre el relat històric de determinats fets, tot configurant una cala privilegiada en les històries de la ciutat i els seus habitants, sobre un tot viu, com un esquelet o estructura essencial de la qual s'ha constituït i la que fins avui fa bategar Lisboa.

Una altre fet és el domini del Tejo sobre tota la ciutat i sobre tota la seua vida, que en qualsevol cas és molt seductor i no es pot menysprear; és evident que és amb el riu omnipresent com aquesta caminada o navegació comença, i la ciutat ara és vista i llegida navegant pel riu. També serà amb el riu, perdent-se per una cortina de gavines com s'acabarà aquest relat, aquest personal llibre de bitàcola, ben bé un assaig i un intent de confessió i diàleg que, al capdavall, probablement –tant en la soledat de la lectura com en l'experiència de l'observació o del viatge– esdevé una crida per a copsar la cultura i la vida que conté aquesta ciutat que defuig els tòpics però alhora els convoca, una ciutat que podríem arriscar-nos a resumir en una paraula però que també en requereix cent. Com el riu, que sembla d'aigües somes però també conté altres corrents profunds; i nostàlgia i lucidesa.

Per això, fer rumb cap als tossals de Lisboa –o «veure'ls» per primera vegada– no és una

enumeració de simple rigor, és constatar la llum, les veus, el seu tràfec, la soledat amb què parla el passat i l'enrenou del present, ja que cal portar el lector de la mà almenys a certs llocs, i a certs noms: al barri d'Arroios, en la parròquia de Sant Jordi, el barri del jove Cardoso Pires i on també un segle enrere es va bastir la gran narrativa portuguesa, on Camilo Castelo Branco practicava l'amor de perdició i Eça de Queiroz va situar l'acció de les seues novel·les, un paisatge també fructífer per a l'imaginari de Cardoso Pires ara ja com a reflex del Portugal contemporani.

Entre els escriptors que per a Cardoso Pires han fet de la seua vida i obra el que pot considerar-se un maridatge amb Lisboa –moltes vegades com a correlació d'un país considerat una fira desolada–, Alexandre O'Neill (1924-1986) té una notable importància, fou un dels fundadors del grup surrealista de Lisboa, però aviat s'emancipà de qualsevol arbitrarietat i mimetisme i així ha escrit –a més d'una obra articulista molt valuosa–, una poesia amb una gran força que passa per la quotidianitat, la sàtira ferotge i el temperat lirisme, que blasma tant la mesquinesa com el viure adozenat. És posseïdor d'una temàtica, un color i una lúcida dicció des d'un vessant aparent-

ment realista que en moltes ocasions recorda Estellés, tots dos no van deixar mai d'escriure de la ciutat de què són, a ciutats oposades o almenys convexes; també van nèixer el mateix any. O'Neill pertany a la Lisboa literària que presenta Cardoso Pires, no és l'únic dels escriptors portuguesos, és clar, però té quelcom de commovedora la seua personal defensa («Lisboa per a les mosques i Venècia per als gats»), irònica, com sempre. Hi ha altres noms que d'alguna manera també s'han integrat en aquesta ciutat literària, se'n dóna constància, dels estereotips, de les projeccions il·lusòries, car es tracta d'una ciutat amb una evident dimensió literària encara que aquesta en ocasions pot tornar-se contra qui pretén marcar-li una qualsevol fita en aquest àmbit. Com ara en cinema, on les aproximacions d'Alain Tanner no han estat gaire afortunades.

És la contundència de la vida urbana la que sura també enmig de tot i la que sempre provoca noves sensacions o perplexitats. L'àmbit de la popular plaça del Rossio, amb la sempre ubiqua estàtua de Dom Pedro/Dom Maximiliano, serà de necessària atenció —amb el tràfec dels indígenes que el turisme potser no ha aconseguit dissoldre del tot, encara—, com també l'estàtua del Doctor Sousa Martins,

la de Pessoa, la de Camões, totes les estàtues successives que es descobreixen a mesura que avança la deambulació, coses que sempre fan difícil destriar quina ciutat pretén Cardoso Pires que vegem, la històrica, la que ens fa veure la gent o la que ens anem construint en la nostra ment.

Per a entendre una ciutat o, si més no, aproximar-s'hi també s'han d'observar els carrers i, a Lisboa, especialment les voreres, autèntiques obres d'art dels pedrapiquers, on els seus senyals són constants: figures geomètriques, figures capritxoses, noms enigmàtics i ocells, entre altres coses, que van portant-nos la mirada del terra a l'aire, a les gavines, als coloms, als corbs en passar per la seu de Sant Vicent Màrtir. La ciutat es reflecteix així des de les voreres i es connecta d'uns llocs a altres, també de les estacions de metro a l'exterior, fins als sempre subjugadors miradors que porten a imaginar oceans i raconades urbanes ara plenes de serenitat ara de gresca.

No és fàcil resumir una ciutat, Cardoso Pires ho té present, però pretén exposar a la prova dels sentits els seus diferents elements, i certament l'inventari que va produint la deambulació és sorprenent, des dels caricaturistes anònims (un cert tipus de lisboeta, els que deixen que les

coses s'adoben soles) als de nom propi (Botelho), passant per frares, polítics, pintors, poetes, Amália, guitarristes, i també certes entitats que en la cultura occidental han tingut i tenen un paper excepcional: les cafeteries, els bars actuals, com a evocació d'aquells cafés on es reunien escriptors i polítics de la resistència a la dictadura vigilats per policies, taula sí, taula no, uns àmbits on ha bullit i continua bullint –per damunt de les nostàlgies biogràfiques– la tensió que la vida i els somnis «realment» tenen lloc allí, amb tot el seu drama, amb patetisme i amb joia, d'una manera que no es pot copsar sempre del tot. Deixem dit que l'assaig sobre l'itinerari de bars que fa Cardoso Pires és també un aconseguit retrat social de l'època, ple d'un atractiu innegable, que actua de contrapunt d'alguns capítols dedicats a aspectes del patrimoni urbà (el Palácio Fronteira o Vila Berta, per citar-ne uns) que ens capgiren l'atenció cap a noves visions del país. Així hem pretés fins ací advertir alguns detalls, ja que com s'ha dit el repertori de temes és nombrós, però asseguraria que l'efecte d'aquesta Lisboa piresiana en el lector serà estimulante, perquè està ben travat el coneixement històric de la ciutat i l'experiència vital de l'autor fa creïble aquesta mena de comèdia civil o davallada als

purgatoris, i als paradisos, de la ciutat que porta dins Cardoso Pires, talment un sever ajust de comptes que té sens dubte la virtut de superar qualsevol intenció definitiva i més aviat posar al descobert alguns aspectes imporants que es mantenen dinàmics i així capgirar alguns estereotips.

Per això, en aquest itinerari de veus i records no hi ha dubte que l'autor ha anotat les principals incidències de la navegació del seu vaixell, Lisboa. La ciutat del Tejo té antecedents, per descomptat, ha estat ja descrita i jutjada per grans escriptors (Josep Pla, Ángel Crespo, Cees Nooteboom, Antonio Tabucchi, Pessoa, Saramago, etc.), i de segur que el procés no s'ha acabat. La bibliografia que es disposa al respecte és abundant i important, però el que admira és que Cardoso Pires principalment fa parlar la ciutat contemporània seua i no se supedita en cap moment a esquemes que altres autors hagen elaborat amb més o menys encert. Hi constata les veus i els records amb què es troba però els absorbeix, ara elegantment ara irònicament... I així, com traient fulles d'un encisam, va naixent aquesta manufactura lisbonesa de primera mà, a partir d'una deambulació en la qual trobarà el lector els grans atractius d'aquest text.

Vull fer constar el meu agraïment per la generosa ajuda que he rebut d'algunes persones a l'hora de millorar i resoldre alguns dubtes que m'he trobat o m'han sobtat en aquesta obra. A Christian Porcar, especialment, per la paciència i l'escrupolositat amb què s'hi ha abocat, tant a l'hora de proposar l'equivalent més exacte d'alguns termes com en l'aclariment d'alguns passatges. Igualment mereixen el meu agraïment: María Vicente, Ana Marques Gas-tão, Flávia Nascimento i César Weinmann, ja que escoltar i recollir les seues aportacions vull pensar que sempre ha millorat la comprensió d'aquesta obra en el nostre idioma i, evidentment, tant el senyor Pires com els seus lectors es mereixen tot el millor.

VICENT BERENGUER